

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У кінці 80-х рр. ХХ ст. формально були зняті адміністративні та ідеологічні перетони найшіяку наукових досліджень історії визвольної боротьби українського народу періоду Другої світової війни. Політичні явища, породжені процесами демократизації суспільства, що з'явилися після проголошення незалежності в Україні, поставили перед історичною наукою безліч завдань, пов'язаних з потребою збагачення суспільства незалежної держави об'єктивними знаннями своєї історії.

За таких передумов до вивчення теми боротьби українських національно - патріотичних сил за побудову незалежної держави під час Другої світової війни українські науковці приступили лише з початком 90-х років минулого століття. За роки незалежності України науковцями зібрано і опрацьовано значну кількість історичних джерел. Однак, на думку автора дисертації, робити остаточні висновки, виходячи із здобутих знань про національно - визвольну боротьбу згаданого періоду, шенадгорано.

До недостатньо вивчених подій і явищ з історії національно - визвольних змагань згаданого періоду слід віднести факт участі широких верств населення Наддніпрянщини у визвольній боротьбі і масштаби популярності державницьких ідей у першій половині 40-х років минулого століття.

Досі поза увагою дослідників залишається проблема факту існування на території України ідеологічно невизначеного антинімецького підпілля з ознаками національного патріотизму, а також нерозкрито причини зачислення радянсько- більшовицькою владою цього виду підпілля до активу комуністичного. Тобто, *наукові проблеми* існують.

Лише об'єктивне з'ясування істориками цієї ще досі нерозпрацьованої теми дасть відповідь нашим сучасникам на питання: чого в дійсності прагнув український народ у періоди складних політичних катаклізмів. Обраний автором дисертації напрям досліджень дає можливість заповнити певну кількість прогалин, які існують до сьогодні у наявних здобутках з вивчення історії національно - визвольного руху в часі Другої світової війни.

Пропоноване дослідження актуалізує сучасна різновекторність політичних процесів, які прогресують в Україні нарівні найвищих органів влади. На нашу думку саме дефіцит об'єктивних знань з історії українського визвольного руху є причиною труднощів при виборі політичних пріоритетів нашою науковою і політичною елітою.

У цьому контексті важливість пропонованого дослідження полягає, насамперед, у детальному розгляді процесів зародження національно - визвольного руху в одному з регіонів Великої України-Уманщині. Показано його масштаби, характер діяльності, зв'язки з Проводом ОУН. Особлива увага приділяється популярності державницьких ідей у середовищі місцевого населення і його практичній участі у визвольній боротьбі та процесах, пов'язаних із спробами державобудівництва.

Дослідження тематики національно-визвольної боротьби українців у період Другої світової війни на теренах, що знаходяться східніше Галичини, змушує нас відкрити новий міф про різницю між українцями із Західної України і Східної. Така постановка питання має і загальнодержавне значення [у цьому контексті до визначення "Східна Україна" сучасні погляди здебільшого відносять і Центральну, тобто територію, які були до 1939р. і під протекторатом більшовицько-радянської влади].

До зазначення ступеню актуальності даного дисертаційного дослідження слід згадати і загальновизнану істину, сутність якої полягає в тому, що об'єктивні знання історії свого народу зумовлюють можливість правильного вибору політичних орієнтирів громадянами гіпотетичної чи конкретної

держави і сприяють формуванню в суспільстві громад янської свідомості. Знання історії свого народу і своєї держави лежать в основі формування у громадян України, передусім у підростаючого покоління, почуття зконсолідованості, патріотизму і національної гідності.

Сучасний ступінь наукового опрацювання теми. Висвітлення теми національно - визвольної боротьби українців періоду Другої світової війни з огляду на здобуття Україною статусу незалежної держави і виникненні перед українським суспільством комплексу невідкладних завдань гуманітарного характеру, передусім, в освітньо - виховному процесі, не можна вважати задовільним. Хоча слід зазначити, що літератури та публікацій з цієї тематики вже вийшло у світ досить багато. Опубліковані матеріали про діяльність національно - визвольного підпілля умовно можна розділити на дві категорії. Перша: література мемуарного характеру, опубліковані збірники документів і повідомлення в засобах масової інформації, що з'явилися за межами України в повоєнний період завдяки старанням української еміграції, яку ми ще називаємо українською діаспорою. Друга: література, наукові розвідки, збірники архівних документів, матеріали науково-практичних конференцій і публікації в ЗМІ, які були опубліковані в незалежній Україні, а також у виданнях підрадянського періоду історії України, які вийшли у видавництвах колишнього СРСР. Тобто і до категорію літератури можна теж розділити на дві частини, які суттєво різняться одна від одної. Перша частина - це література, що була опублікована до проголошення незалежності України. Друга частина матеріалів опубліковані в Україні як незалежній державі. Перший бібліографічний покажчик історіографії теми ОУН і УПА, який, до речі, є неповним, налічує більше двох тисяч праць¹. Опублікована наукова і депонована література, яка висвітлює національно - визвольну боротьбу націоналістичного підпілля в основному присвячена діяльності ОУН і УПА на території Західної України. Це стосується і публікацій виданих в середовищах української діаспори, і публікацій виданих в Україні.

Спільною ознакою опублікованих матеріалів виданих як за межами України, таків України є дефіцит інформації про діяльність ОУН і УПА у регіонах Великої України. В найкращому випадку про масштаби діяльності ОУН і УПА у регіонах Центральної і Східної України автори публікацій згадують лише побіжно і фрагментарно.

До найновіших досліджень національно - патріотичного підпілля слід віднесли праці сучасного дослідника Анатолія Кентія. В його працях процес визвольної боротьби проаналізовано на підставі великої кількості документів з раніше закритих фондів². Весь процес визвольної збройної боротьби А. Кентій у своїх дослідженнях ділить на декілька частин у хронологічному порядку³.

Однак зауважимо, що увага дослідника концентрується в основному на подіях у Західній Україні і Волині. У структурі викладу результатів досліджень А. Кентій розглядає окремо діяльність ОУН і УПА. Також у своїх працях А. Кентій досить відособлено і ґрунтовно визначив місце і значення формації "Поліська Січ", організованої отаманом Бульбою-Боровцем. Разом з тим, слід відмітити недостатнє висвітлення участі населення Центральної і Східної України в процесах національно-визвольної

---

¹Здюрук Гриневич. Покажчик публікацій про діяльність ОУН та УПА 1945 - 1998 рр. / Інститут історії України НАН України. - К. : 1998. - 174 с.;

²Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942 - 1943 рр. / НАН України, Інститут історії України, Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. К. : 1999. - 285 с.

³Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944 - 1945 рр. / НАН України, Інститут історії України, Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. - К. : 1999. - 218 с.;

боротьби під час Другої світової війни, хоча ми вважаємо, що цей факт повинен відігравати не тільки значну наукову роль у процесі становлення сучасної української історичної науки, але й мати значення в освітньо-виховному процесі і формуванні консолідуючих чинників українського суспільства.

У значній за обсягом досліджуваного матеріалу праці «Народ збурений» її автор Анатолій Русначенко зумів визначити в загальних рисах політ і чне тло, на якому проходила активізація діяльності ОУН і зароджувалися збройні формування УПА в Західній Україні. Дослідницький набуток А. Русначенка є чинне найбільшим за об'ємом опрацьованого матеріалу у спектрі сучасних досліджень на цю тему. Безперечною заслугою автора є спроба подати історіософських висновків при розгляді результатів і підсумків діяльності національно-визвольного руху шд проводом ОУН. Єдиним недоліком автора дослідницької праці «Народ збурений», як на нашу думку, є нечітке трактування ролі Греко-католицької Церкви і її кліру у діяльності підпілля ОУН. А. Русначенко помилково стверджує, що УГКЦ і її клір дотримувалися відособленої позиції у практичних діях оунівського підпілля в процесі боротьби. Насправді це було не так. Голова УГКЦ Андрей Шептицький і югір У ГКЦ відігравали величезну роль у визвольній боротьбі українців у середині ХХ століття. У згаданій праці використано величезну кількість документів, які ще не були в науковому обігу. Однак, увага автора в основному концентрується на регіонах Галичини і Волині. Про національно-визвольний рух у регіонах Великої України, зокрема на території Уманщини, А. Русначенко згадує досить фрагментарно і в загальних рисах⁴.

Менш значні за обсягом матеріали досліджень багатьох інших сучасних авторів теж торкаються діяльності ОУН і УПА на теренах Великої України лише в загальних рисах. Передусім, до таких авторів слід віднести Юрія Киричука⁵, Степана Якіма⁶, Ігоря Андрухів⁷ Олександра Кучерука⁸ і ряду інших. Зокрема, у працях І. Андрухіва і О. Кучерука слід відмітити помітне розширення рівня історичних досліджень, яке відзначається концентрацією уваги автора на низці конкретних взаємопов'язаних подій, виділених із загального процесу національно-визвольної боротьби українців періоду Другої світової війни.

Значну кількість інформації, яка стосується в загальних рисах теми боротьби ОУН і УПА, містять опубліковані в післявоєнні роки за межами України мемуари та спогади колишніх функціонерів ОУН і УПА. Однак, інформація, яку подають автори, ті, які в післявоєнні роки опинились в еміграції в основному базована на спогадах. Документальна основа їхніх праць майже відсутня. Наприклад, Лев Шанковський подає не точні дані про одного з визначних діячів визвольного підпілля і на теренах І {ентральної України [який мав стосунок до Уманщини], Осипа Безпалька «Остапа». Невідомо, на якій підставі Л. Шанковський розшифровує його псевдо і твердить, що справжнє прізвище «Остапа» Маріян Мартин⁹. Цей же автор, описуючи фрагменти боротьби на Кіровоградщині і Уманщині, не торкається

⁴Русначенко А. Народ збурений. //Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи в Білорусі, Литві, Латвії, Естонії у 1940 - 1950 рр. - К. : Вид-во «Пульсари», 2002. - 518 с.;

⁵Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття. - Львів. : Вид-во «Каменяр», 2000. - 304 с.;

⁶Яким С. Перші загони УПА на теренах південної Волині. / Вісник Державного університету «Львівська політехніка». - Львів. : Число 344. 1998.;

⁷Андрухів І. Спроби збройного повстання ОУН на Західно Українських землях (грудень 1939 - грудень 1940 рр.). / Культурно-просвітницький краєзнавчий часопис Галичина. Івано-Франківськ. : Число 7. 2000.;

⁸Кучерук О. Українське повстання вересня 1939. / Пам'ять століть. Історичний науковий та літературний журнал. - К. : Число 5. 2000.

⁹Шанковський Л. Похідні групи ОУН. - Мюнхен. : Вид-во «Український Самостійник», 1958. - 369 с.;

теми масштабів і популярності ідей боротьби за незалежну державу в середовищі місцевого населення на теренах Великої України. У цьому аспекті більш ширші напрацювання Ярослава Отецька, які він доповнює фрагментами спогадів та опису подій інших авторів, які були на Уманщині і брали участь у заходах із створення органів місцевого самоврядування¹⁰.

З моменту проголошення незалежності України кожного року з ініціативи державних та освітніх інституцій в багатьох містах України проводяться науково-практичні конференції. Опубліковані тексти виголошених учасниками конференцій доповідей і повідомлень мають велику наукову цінність.

Існуючий стан досліджень національно - визвольних змагань середини ХХ століття дає нам підстави вважати, що період первинного накопичення загальної інформації історичного характеру придатної для наукового опрацювання тематики національно визвольної боротьби українців періоду Другої світової війни вже завершено і визріли умови для детальніших досліджень окремих регіонів та вдосконалення системних методів досліджень. Власне, цей процес вже започатковано невеликим числом праць, в яких увага дослідників акцентується на окремих реї іонах. До таких досліджень слід віднести дві праці Нестора Мизюка, в яких подано ретроспективу боротьби ОУН і УПА в західних районах Тернопільської області¹¹. Ще один дослідник Михайло Андрусак опублікував результати своєї ґрунтовної праці з історії визвольної боротьби в околицях кількох сіл Коломийського району Івано-Франківської області¹².

Тобто ми доходимо до правомірного висновку, що з відновленням незалежності України значно зросла кількість наукових досліджень, присвячених діяльності націоналістичного підпілля. Однак увага дослідників до національно-визвольних процесів, що відбувалися східніше Галичини, у тих регіонах, які ми називаємо регіонами Великої України, є недостатньою. Мусимо констатувати, що на сторінках сучасних дослідницьких праць, опублікованих з історії національно - визвольного руху другої половини ХХ століття, не приділено достатньої уваги участі місцевого населення Цегаральної України у національно-визвольних процесах. Перші спроби наукового дослідження національно - патріотичного підпілля одного з регіонів Великої України, а саме: на теренах Уманщини, відображені в публікаціях автора даної дисертації.

Маючи коротку характеристику стану сучасних досліджень національно - визвольної боротьби ініційованої ОУН, слід відмітити, що у наукових працях сучасних авторів досі цілковито відсутня тема існування ідеологічно невизначеного підпілля на території України під час Другої світової війни.

Термін "ідеологічно невизначене" введений вперше автором дисертації, оскільки цей вид підпілля був досі поза увагою дослідників. "Ідеологічно невизначені" підпільні групи мали декілька характерних ознак: а/виникали як здорова стихійна реакція на жорстоке поведження німецьких окупаційних властей з місцевим населенням; б/ не визнавали підпорядкування ні ПУЛ, ні десантованим представникам радянської влади; в/ мирно співіснували із структурами ОУН, а в деяких моментах і співпрацювали з ними; г/в кінці 1943 на початку 1944 рр. з причин загрози можливих переслідувань з боку більшовицької влади після її повернення визнали зверхність Центрального штабу радянського

---

¹⁰Стецько Я. 30 червня 1941 року. // Проголошення відновлення України. Торонто. ; Вид-во "Томін України", 1975. - 525 с.;

"Мизюк Н. За тебе моя Україно. // Південне надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН - УПА. Чернівці., Вид-во "Буковина", 1998. 447 с.;

¹¹Андрусак М. Брати грому. - Коломия. : Видавничо-поліграфічне тов-во "Вік", 2001. - 797 с.

партизанського **Руху**.

Слід підкреслити, що саме цей вид антинімецького підпілля був досить поширеним явищем на теренах Центральної і Східної України, в тому числі у досліджуваному нами регіоні Уманщини. Антинімецьке підпілля, назване на сторінках дисертації як “ідеологчноневизначене”, враховуючи мотивацію політичних настроїв і дій його учасників, автор дисертації вважає слід відносити до національно - патріотичного.

Отже, необхідність висвітлення теми ідеологічно - невизначеного підпілля зумовлюється її актуальністю і практичною важливістю для подальших історичних досліджень проблем національно - визвольної боротьби у регіонах Великої У країни. Дотеперішня наукова нерозпрацьованість тематики ідеологічно - невизначеного під пілля обумовила виділення в тексті дисертації цієї теми окремим розділом з розглядом особливостей функціонування цього виду антинімецького підпілля на У манщині, тобто, у типовому для Центральної України регіоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі історії України науки і техніки Національного університету “Львівська політехніка”, і співпадає з напрямками досліджень в рамках програми кафедри “Дослідження історії національно-визвольних змагань першої половини ХХ ст.”.

Тема пропонованого дослідження також збігається з напрямками роботи Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН УПА створеної при Інституті історії України НАН України, яку очолює професор, С.В. Кульчицький.

Мета і завдання дослідження: дослідити причини, умови і етапи розвитку подій пов'язаних з діяльністю національно-патріотичного підпілля на Уманщині в роки Другої світової війни і показати це явище, як елемент всеукраїнського руху за побудову самостійної держави.

Реалізація поставленої мети супроводжувалась вирішенням *таких завдань:*

а/ дослідити початки виникнення структур ОУН - У П А на У манщині.

б/ показати зв'язок націоналістичних структур регіону Уманщини із координаційними центрами підпільної боротьби ОУН.

в/розкрити форми і методи діяльності національно-патріотичного підпілля Уманщини.

г/ встановити рівень достовірності і об'єктивності нововведених в науковий обіг історичних фактів і документів.

Об'єктом дослідження є національно-визвольні змагання в регіоні У манщини в роки Другої світової війни.

Предметом дослідження є діяльність ОУН і УПА в період 1941- 1945 рр. на території У машчини в контексті загальноукраїнських процесів та визначення їх місця і ролі у спробах державотворення.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є метод аналізу і синтезу, метод порівняльно - історичного та емпіричного наукового пізнання.

Методологічною основою дослідження є принцип історичного аналізу та наукової об'єктивності, що ґрунтується на пріоритеті документальних фактів. Для дослідження суті боротьби національно-патріотичного підпілля застосовано методологічні підходи, в основу яких покладено теоретичні напрацювання дослідників взаємостосунків між націями Раймона Арона і Карла фон Кляйзевица, ряду соціологів-еволюціоністів Еміля Дюркгейма, Едварда Кеннета та теорію про виживання живих організмів, автором якої є Чарльз Дарвін.

У пропонованому дослідженні оконкретизовано і використано концепцію наукових досліджень феномену національно-визвольних змагань як

соціологічного і закономірного явища. Сформульована концепція, в поєднанні з методологічними принципами, дає можливість вважати, що в даному випадку застосовано *новий системний підхід* до вивчення історичних явищ, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою української нації.

Хронологічні межі дослідження. Праця охоплює період діяльності ОУН у п'ятому Другої світової війни, тобто з 1939 по 1945 р. включно. Протягом цього періоду відбувався процес оформлення ОУН в організаційні структури і поширення її впливу на територію всієї України, в тому числі і в регіоні під назвою Уманщина.

Восени 1945р. внаслідок посилення боротьби репресивних органів радянської влади з національно-патріотичним підпіллям припинив існування місцевий загін УПА під назвою «Граніт». У цьому ж році практично припинила існування як структура вся діюча підпілля мережа ОУН Уманщини. Вцілілі після масових арештів учасники підпілля були вимушені або виїхати за межі регіону, або переховуватись в глибокому підпіллі, не виявляючи ознак діяльності. Отже, 1945- й рік правомірно вважати роком припинення діяльності національно-патріотичного підпілля у регіоні Уманщини.

Джерельною базою дослідження є значна кількість нововідкритих архівних документів та опубліковані збірники архівних документів. Використані архівні матеріали умовно можна поділити на дві групи:

а/ матеріали з центральних архівів, що стосуються діяльності ОУН-УПА у всеукраїнському масштабі без обумовлення конкретного регіону. Це - накази, розпорядження, донесення, звіти, довідки і т.п.

б/ матеріали архіву Служби Безпеки України, які стосуються території досліджуваного регіону Уманщини. У справах архіву СБУ, що стосуються Уманщини, зібрано дані про масштаби місцевого націоналістичного підпілля, дані про персональний склад, аналітичні висновки про діяльність всієї місцевої структури ОУН, а також про її популярність у досліджуваному регіоні, кількість учасників, опис методів протидії, організаційну структуру, методи конспірації тощо.

В якості допоміжних матеріалів використано *письмові свідчення, інтерв'ю та аудіозаписи спогадів* колишніх учасників національно-визвольної боротьби регіону Уманщини. Здобуті таким чином матеріали в співставленні з архівними документами, зібраними свого часу радянськими спецслужбами, дають багатий матеріал для наукового аналізу і висновків.

Збірники текстів документів, випущені, як за часів панування радянського режиму, так і в роки незалежності України, які теж умовно можна поділити на:

- радянські збірники, які містять тексти документів про діяльність радянських партизан і покладші на них завдання Центральним штабом партизанського руху, довідки про їх чисельність, боєздатність, взаємовідносини з німцями і націоналістами тощо.

- збірники текстів документів з німецьких архівів. В них зібрано розвідувальні дані німецьких спецслужб про діяльність ОУН, аналіз діяльності, сферу функціонування. Також збірники містять велику кількість документів ОУН, які дісталися німцям як трофеї після боїв з УПА.

- збірники документів, серед яких є тексти з архівів Російської федерації. У зв'язку з тим, що доступ до російських архівів в другій половині 90-х років дуже ускладнився, то ці збірники мають велику цінність для досліджень діяльності ОУН-УПА.

Досить широко в дослідженні використано *мемуари, спогади, та іншу депоновану літературу*, авторами якої є учасники національно-визвольних змагань, видану у 1940 - 80-х роках минулого століття за кордоном. Однак,

слід зауважити, що ця література є неоднозначною для використання в наукових дослідженнях. На її наукову якість впливає корпоративний підхід авторів, що різняться за ознакою зорієнтованості на конкуруючих між собою різних лідерів та середовищ, що утворилися після розколу ОУН у 1940 р. Ця обставина ще досі чинить негативний вплив на наукову якість мемуарів та спогадів колишніх учасників національно - визвольного руху.

Наукова новизна одержаних результатів проведеного дослідження полягає в постановці та розробці актуальних проблем, які ще не отримали всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. На підставі документальних даних в дослідженні

вперше

- доведено факт існування розгалуженої підпільної мережі ОУН на Уманщині, встановлено факти виникнення самоініціативних націоналістичних формувань в досліджуваному регіоні.
- виявлено і оприлюднено архівні дані, які свідчать, що м.Умань деякий час

[з осені 1942 по середину 1943 рр.] було центром обласної організації ОУН.

- виявлено і доведено факт існування “ідеологічно невизначеного” підпілля на Уманщині і запропоновано відносити його до національно-патріотичного, оскільки учасники “ідеологічно невизначеного” підпілля у 1941 - 1942 рр тісно співпрацювали з ОУН і визнали підпорядкування Радянській владі лише в кінці 1943 на початку 1944рр.неіз своєї волі. У дисертації доведено, що процес підпорядкування ідеологічно невизначеного підпілля органам більшовицької влади відбувся не згідно з переконаннями членів цього виду підпілля, а під тиском загрози можливих репресій і переслідувань з боку карально - репресивних органів радянської влади, які можна трактувати як загрозу для життя учасників “невизначеного підпілля”, що однозначно було загрозою і їхнім родинам.
- запропоновано доповнити нині існуючі системні підходи до дослідження феномену національно-визвольних змагань шляхом розширення методологічних принципів і новою концепцією, що ґрунтується на засадах теорій та вчень загальнонавчаних у світі соціологів-шолоціоністів.

Наукове і практичне значення одержаних результатів проведеного дослідження полягає у введенні в науковий обіг нових знань і документів.

Сприяє подальшому формуванню нових підходів до аналізу історії України періоду 40-х років ХХ ст.

Матеріали дисертації збагатять наші знання і про масштаби популярності державницьких ідей на території Центральної України. Результати виконаних дисертаційних досліджень і сприятимуть процесу контролю зацікавленого суспільства на основі прикладів патріотизму і відданості ідеї суверенної України. Можуть використовуватись для збагачення і вдосконалення освітньо-виховного процесу в Україні.

Особистий внесок здобувана. У процесі дослідницької праці введено у науковий обіг і використано значну кількість нововідкритих документів, довершено спробу вдосконалити системні підходи вивчення історії національно-визвольної боротьби періоду Другої світової війни. Значною мірою розширено обсяг знань про масштаби поширення українського національно-визвольного руху у період Другої світової війни.

У дисертаційному дослідженні застосовано новий системний підхід до вивчення історії національно - визвольного руху періоду Другої світової війни.

Користуючись даними архівів та результатами особистої пошукової

роботи, автор дослідження опублікував іменний довідник членів націоналістичного підпілля У манщини, значну кількість нововідкритих документів і фотографій. Дана праця розширює коло невирішених наукових проблем, пов'язаних з дослідженням національно-визвольного руху в Україні періоду Другої світової війни, і сприяє їхньому вивченню.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та окремі аспекти дослідження дисертантом доповідались на науково -практичних конференціях:

1. Проблеми дослідження історії Черкащини 20 - 40-х років. - Черкаси, 7-9 жовтня 1997.
2. Черкащина в новітній історії української нації і держави. - Черкаси, 25 - 26 березня 1999.
3. Політична культура молоді і формування духовної особистості. - Умань, 19-20 жовтня 2000.
4. Друга світова війна і Україна. Причини і наслідки. - Львів. 25-26 травня 2000.
5. Політичні репресії в Поділлі в ХХ столітті. - Вінниця, 23 - 24 листопада 2001.
6. Уманщина: історія і сучасність. - Умань, 17 грудня 2002.
7. Участь у засіданні "круглого столу", присвяченому 60-річчю УПА. - Київ, 31 жовтня 2002.

Дисертанту 2002 р. на тему дослідження опублікував *монографію* (18 друк, аркушів).

На тему дисертаційного дослідження в загальній сумі опубліковано 11 праць у наукових виданнях, в тому числі 4 надруковані у фахових виданнях визначених ВАК України.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (170 найменувань). Загальний обсяг з додатками 207 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації та її зв'язок з темами, планами та науковими програмами, визначено хронологічні рамки періоду досліджуваних подій, сформульовано завдання дослідження, визначено об'єкт і предмет роботи, зазначено використані методи і джерельну базу. Охарактеризовано історіографію досліджуваної проблеми, її наукову новизну, практичне значення, апробацію і структуру викладу, обґрунтовано методологію дослідження.

У першому розділі - **"Історіографія та джерельна база дослідження"** - подано загальну характеристику використаних у дослідженні літератури та публікацій, архівних джерел.

Досить широко використано збірники документів та публіковані Володимиром Сергійчуком¹³. Велику наукову вартість представляють опубліковані збірники документів, авторами яких є науковці - історики Іван Білас¹⁴, який на початку 90-х років минулого століття мав доступ до архівів Росії і Володимир Косик¹⁵, який опублікував велику кількість документів з архівів Німеччини. Цінність збірників І. Біласа і В. Косика полягає в тому, що в цих збірниках подаються тексти документів, до яких пересічному досліднику доступ утруднений.

Використану при написанні дисертації літературу можна поділити на декілька ґрадацій. Передусім, це сучасні наукові дослідження згадуваних вище А.

Русначенка, Ю. Киричука, А. Кентія. в яких автори, використовуючи нововідкриті документи, аналізують події національно-визвольної боротьби ОУН і УПА в період Другої світової війни. Дослідження перелічених авторів є безсумнівним * > прогресом у становленні української історичної науки, але на думку автора дисертації, їхні праці варто б було доповнити історіософськими висновками і вдосконалити методологічний підхід до предмету їхніх досліджень.

Для більш повного висвітлення діяльності українського національно-патріотичного підпілля і політичних процесів, які відбувалися на Уманщині в його середовищі, широко використано спогади та мемуари учасників національно-визвольної боротьби, видані в післявоєнні роки за межами України.

Значне місце серед цих авторів посідають Микола Лебідь¹⁶, Петро Мірчук¹⁷, Максим Скорупський¹⁸, Тарас Бульба-Боровець¹⁹. Мемуарну літературу учасників подій використано з врахуванням позицій авторів. Тобто враховано різницю у зорієнтованості авторів спогадів та іншої депонованої літератури на різних лідерів [маємо на увазі поділ, який відбувся внаслідок розколу ОУН на мельниківців і бандерівців].

У літературі, написаній з відкрито ворожих позицій щодо трагедії українців здобути свою державу, в багатьох випадках, ми знаходимо пряму або дотичну інформацію про визнання більшовицькою владою ОУН і УПА як цілком серйозного репрезентанта державницьких домагань. Безсумнівно, це є доказом того, що

більшовицька внутрішня політика, власне, мала імперіалістичну мету, яка не узгоджувалася з поняттями про права націй і особи. Літературу з ворожими щодо ідеї української державності позиціями теж умовно можна поділити на дві групи: а/ література, видана за часів панування більшовицького режиму.

Значна кількість свого часу широко відомих праць виданих з метою "розвінчування

¹³Сергійчук Володимир. ОУН УПА в роки війни. // Нові документи і матеріали. - К.: Вид-во "Дніпро", 1996. - 493 с.;

¹⁴Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917 - 1953. // Суспільно-політичний та правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша. - К.: Вид-во "Либідь" - "Військо України", 1994. - 424 с.;

¹⁵Косик Володимир. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. / Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, Українознавча бібліотека НТШ. - Париж - Нью-Йорк - Львів. : Б.в., 1993. - 657 с.;

"Лебідь Микола. УПА. // II генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну державу. Дрогобич. : Вид-во "Відродження", 1993. 175 с.;

¹⁷Мірчук Петро. Українська Повстанча Армія 1942 - 1952. // Документи і матеріали. Львів. : Вид-во Книгозбірня "Просвіта", 1991. 447 с.

¹⁸Скорупський Максим. Туди, де бій за волю. // Спогади курінного УПА Максима Скорупського Максима. Київ, Лондон; Париж. : Вид-во ім. О. Теліги", 1992. - 351 с.;

¹⁹Бульба Боровець. Армія без держави. // Спогади. Вінніпег. : Накладом Тов-а "Волинь", 1981. - 326 с.;

націоналізму” використані у пропонованому дисертаційному дослідженні. В більшості випадків використано праці авторів Володимира Євдокименка²⁰, Кліма Дмитрука²¹, Володимира Давиденка²².

б/ сучасна література, видана за межами України, яка написана з тих же негерпимих щодо державницьких прагнень українців позицій. Передусім, це книга спогадів колишніх працівників більшовицьких карально-репресивних органів Георгія Саннікова²³ і Павла Судоплатова²⁴.

Використані архівні матеріали умовно можна поділити на декілька типів: а/ архівні матеріали, що зберігаються в центральних архівах [у Києві] і які відносяться до діяльності ОУН -УПА увсеукраїнському масштабі. В основному, це документи ОУН взяті свого часу каральними органами радянської влади в якості трофеїв. Це - накази, розпорядження, звіти, програми навчання з бойової підготовки членів ОУН та особового складу УПА тощо.

б/ архівні матеріали, що стосуються діяльності ОУН УПА в роїні Уманщини (зберігаються у Державному архіві Черкаської області і відомчому архіві СБУ). Передусім, це справи, заведені свого часу розшуковими органами радянської влади на заарештованих членів національно-патріотичного підпілля. У кожній такій справі містяться постанови про арешти, обґрунтування таких постанов, постанови про висунення звинувачення, судові документи, звіти і ухвали і висновки, складати слідчими після закінчення слідства, протоколи обшуків, списки вилучених при арештах речей, конфіскована література. Особливо цінні для дослідників документи містяться у матеріалах перегляду звинувальних справ, який був проведений у 1956 році на підставі асарту в'язених про використання щодо них недовірих законодавством мір дізнання. Крім оригіналів наукової та депонованої літератури автором дисертації використано значну кількість документів, частину яких введено в науковий обіг вперше.

Автором дисертації чітко визначено методологічні підходи, які лягли в основу окресленої концепції, яка є складовою суті методології. Для досягнення цієї цілі в основу взято вчення відомих теоретиків К. Кляйзевица²⁵, Р. Арона²⁶, авторів праць соціологів-еволюціоністів Е. Дюркгейма²⁷ та Н. Кеннета²⁸.

²⁰Євдокименко В.Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. - К. : Вид-во “Наукова думка”, 1967. - 270 с.;

²¹Дмитрук Клим. Безбатченки. - Львів : Вид-во “Каменярь”, 1972. - 221 с.;

²²Давиденко В.А. “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів. / Тов-о “Знання”. // Серія “Теорія і практика КПРС. Історія. № 5. - К. : 1989. - 47 с.;

²³Санніков Георгій. Большая охота. - Москва. : Издательство “Олмапрес”, 2002. 510 с.;

²⁴Судоплатов Павел. Спецоперации. // Лубянка и Кремль 1930 - 1950 годы. - Москва. : Издательство “Олма-прес”, 2001. - 686 с.

²⁵Kahrl von Caustvitz/ On War. Edited with an introduction By Anatol Rapoport. Pencil Books. 1982. P. 462.;

²⁶Раймон Арон. Мир і війна між націями. - К. : Вид-во “Юніверс”, 2000. - 685 с.;

²⁷Дюркгейм Еміль. Социология. // Ее предмет, метод, предназначение. - Москва. : Изд-во «Конон», 1995. - 349 с.;

²⁸Kenneth N. Waltz Man, the state and war a teoretikal analiziz. / Univerzity press. New York. : 1959. - P. 462.

У другому розділі - **“Військово-політична дальність ОУН їй початку Другої світової війни, як передумова подальшого розгортання національно-визвольної боротьби в Україні”** - показано політичне тло, на якому починалися активні дії ОУН з початком Другої світової війни і відбувалося поширення впливу ПУН на території Східної і Центральної України, в тому числі і в досліджуваному регіоні Уманщини. Зокрема, акцентовано увагу на спробах ПУН підготувати найоптимальніші умови по всій території України для реалізації ідеї здобуття незалежної України в умовах війни.

Пояснення причини невдачі спроб створення українських військових формувань з використанням німецьких можливостей ґрунтуються на інших даних архівів Німеччини. З початком нападу Німеччини на СРСР гітлерівська політика стосовно окупованих народів набрала чітких і неприйнятних для українських державницьких сил форм. Дійсність продиктувала всім українським державницьким силам необхідність покладатися у своїх домаганнях лише на власні сили. Це був виклик часу, який був гідно сприйнятий керівною верхівкою ОУН і низовим членством організації.

На прикладі конкретних фактів доведено, що в усьому діяч ОУН керувалася єдиною метою - здобуття державної незалежності. Вибір тактики та стратегії похідних груп ОУН були в тодішніх умовах цілкомитовно підпорядковані головній меті, яку ставили перед собою національно-патріотичні сили. У пропонованому дослідженні вперше на підставі архівних документів показано процес зародження структур ОУН на Уманщині і їхній зв'язок із загальноукраїнським визвольним рухом.

З врахуванням нині існуючих найновіших досліджень і авторського бачення системи розгляду та оцінки подій, у дисертаційному дослідженні запропоновано новаторський підхід до визначення дати виникнення УПА. Існуюче в сучасній українській історичній науці приписування авторства факту формального виникнення мілітарних загонів армійського типу одній з формацій ОУН, тобто лише прихильникам Степана Бандери, не відповідає дійсному стану справ. Мілітарні формування армійського типу, які ставили перед собою мету - здобуття державної незалежності України і були зорієнтовані на коло осіб, що володіли моральним правом репрезентувати Україну як державу, виникли в Україні з перших же днів війни. Підкреслюється, що пов'язування дати появи УПА з причетністю до її творення лише бандерівців веде до неповного висвітлення історії України, а, отже, її збіднює. Історичні факти засвідчують, що прагнення українського народу до державної незалежності і практичні дії національно-патріотичних організацій щодо її здобуття є постійний і безперервний процес з виявом більшої чи меншої періодичної інтенсивності. Сплеск активності українського визвольного руху під проводом розрізаних у 1940р. внутрішніми незгодами націоналістичних формацій є тому прикладом.

Розкол у середовищі ОУН, який стався у 1940р., доцільно трактувати з позиції визначення його негативного впливу на характер подальшого функціонування організації на політичній арені. У пропонованій праці вперше виконано короткий аналіз результативності політичних наслідків, які виникли внаслідок розколу в ОУН. Приклад ігнорування факту розколу окружною організацією ОУН Уманщини і позитивні результати її діяльності як монолітної організації свідчать про те, що можливості ОУН у масштабах всієї України та в осередках на еміграції через причини розколу не були в повній мірі використані.

Ідея засилання похідних груп ОУН в Україну [яка проводилась обома

розколотими формаціями], зокрема і на територію Східної і Центральної України була на той час новаторською доктриною в системі підготовчих заходів до побудови Самостійної Соборної Держави.

У третьому розділі - **“ОУН і УПА на Уманщині в роки німецької окупації”** - відображено початки зародження структур націоналістичного підпілля Уманщини в умовах німецької окупації. Показано їхні масштаби і особливості функціонування в умовах підпілля. Висвітлено роль членів похідних груп ОУН в діяльності місцевого руху опору.

Згідно з архівними даними, участь членів похідних груп у спробах створення структур місцевого самоврядування Уманщини в умовах німецької окупації зводилася лише до координаторських функцій. Процес нарощування чисельності місцевого національно-патріотичного підпілля, вирішення проблем тилового забезпечення організації і місцевого загону УПА відбувався цілком незалежно від них. Всі заходи з організації громадського життя, до яких слід долучити появу громад Української Автокефальної Церкви, осередків “Просвіти”, самодіяльних театрів, сільських осередків ОУН, які здебільшого виникали з ініціативи місцевих патріотично налаштованих людей. Такі факти підтверджують висновок автора дисертації про те, що український народ у прагненні до волі і незалежності завжди був сконсолідований і єдиний. У діяльності ОУН Уманщини звертає на себе увагу той факт, що розкол, який відбувся у 1940 р. у середовищі ОУН на прихильників А. Мельника і С. Бандери, фактично не був сприйнятий структурами ОУН досліджуваного регіону. Мельниківці і бандерівці Уманщини знаходили між собою моменти порозуміння і тісно співпрацювали.

У дисертаційному дослідженні вперше доведено існування на Уманщині місцевих загонів УПА, особовий склад яких складався в основному з місцевих жителів. З'ясовано, що всі структури, пов'язані з діяльністю націоналістичного підпілля Уманщини, за весь період їх існування ставили собі за мету - здобуття державної незалежності і користувалися серед місцевого населення од нозначною підтримкою. Спроби більшовицької пропаганди ототожнити націоналістичне підпілля з кримінальними бандитами і дезертирами з лав Червоної армії не витримують жодної критики, ґрунтованої на архівних даних із сфальсифікованих справ, виготовлених слідчими НКВС-НКДБ. Після серії проведених арештів у 1944р. слідчі НКВС НКДБ у текстах обвинувальних висновків змушені були в різних варіаціях писати визнання, яке дослівно процитоване з однієї із сфальсифікованих справ у такому вигляді: Бандитські нальоти на сільські ради, кооперативи, колі осли і окремих громадян арештовані учасники оунівського підпілля виконували нез метою особистої наживи, а діяли за завданням ОУН з метою створення матеріальної бази ОУН, необхідної їм для ведення збройної боротьби проти Радянської влади за побудову на Україні так званої “самостійної держави...”

У третьому розділі дисертації приділена значна увага міжнародним стосункам у середовищі жителів досліджуваного регіону. Зокрема, описано стосунки з євреями. Як наочний приклад характеру таких стосунків використано письмові спогади єврея Михайла Демби, який нині проживає в Німеччині, та згадки про цю особу в архівних матеріалах більшовицьких спецорганів.

У 1941 р. родину Дембів, як і інших євреїв з Умані, німці вели на розстріл у місце постійних розстрілів - Сухий яр. Мати тоді дев'ятирічного Михайла, розуміючи, що їх ведуть на смерть, виштовхнула з колони приречених свого сина в руки невідомої жінки, яка стояла обабіч дороги. Так волею випадку єврейський хлопчик Михайло попав у родину Віри Боцманівської, яка була

господинею явочної квартири окружного проводу ОУН, де постійно проживав Роман Михайлюк - "Петро Думка" - заступник окружного провідника. Цілий рік Михайлик перебував у родині Боцманівської аж доти, поки його не віднайшла мати, що випадково уникла смерті на місці розстрілу. Цікавим є те, що у 1944 р. після арешту В. Боцманівської снкаведисти допитували і М. Дембу. Михайло був спостережливим хлопчиком і добре розумів, що живе в родині українських партизан, але слідчим не сказав нічого такого, що могло б негативно вплинути на долю В. Боцманівської. Лише після проголошення незалежності України М. Демба зважився розповісти правду про те, як його врятували українські націоналісти і про те, що у родині Боцманівських він був на правах рівноправного члена родини.

Діяльність національно-визвольного підпілля Уманщини припинено у 1945 році внаслідок посилення каральних операцій органами НКВС - НКДБ. Учасники підпілля з числа тих, хто не загинув у бою і не був засуджений до страти, після винесення їм судових вироків відбували багаторічні ув'язнення в таборах північних районів СРСР. Більшості з них після відбуття терміну ув'язнення було присуджено і примусове поселення в регіонах Сибіру або ж Казахстану. Такі міри розправи з патріотично налаштованими українцями є свідченням невмирущості прагнення до волі всієї української нації і про її політичну зрілість.

На підставі архівних даних показано метод и боротьби більшовицьких каральних органів з національно-патріотичним підпіллям. Відтворено морально-психологічні портрети керівного складу слідчої групи Уманського МВ НКДБ - НКВС.

Використано характеристики керівної верстви слідчої групи з їхніх особових справ, які згідно з чинними тоді правилами зберігалися у спеціальних архівах. Також без тенденційного підбору подано характеристики найбільш авторитетного активу ОУН Уманщини. Пропонований порядок викладу інформації полегшує розуміння суті подій і процесів, створює можливості для порівнянь, оцінок і висновків.

Наукова констатація значного поширення державницьких ідей на території Великої України та викладені висновки щодо причин недостатнього рівня їх популярності в порівнянні із Західною Україною збагачують наші знання про масштаби поширення і рівень популярності державницьких ідей в умовах поневолення України іншими державами і мають виховне значення для підростаючого покоління, сприяють становленню почуття гідності і політичної повноцінності.

У четвертому розділі - **"Антинімецьке підпілля Уманщини з ідеологічно невизначеними орієнтирами в роки німецької окупації"** - вперше виявлено і доведено існування на Уманщині "ідеологічно невизначеного" антинімецького підпілля і показано механізм його зарахування більшовицькою пропагандою до категорії "радянських партизан" в післявоєнний період. Розкрито причини нерішучості і сумнівів у виборі політичних орієнтирів ідеологічно невизначеними підпільниками.

На підставі архівних матеріалів, опублікованих у збірниках документів і окремих працях науково-популярного характеру, доведено величезні масштаби приписок у визначенні чисельності особового складу радянських партизан за рахунок чисельності ідеологічно невизначених підпільників, які по суті, належали до національно-патріотичних сил. З посиланнями на публікації 50-х років у пресі і на архівні дані про одних і тих же осіб доведено, що навіть деякі бойові дії оунівців проти німців у післявоєнні роки більшовицькою пропагандою було безпідставно приписано "комуністам і комсомольцям". Наприклад конкретних наукових праць, які вийшли вже в роки

існування незалежної України, звернуто увагу на те, що інерція приписок і вигадок щодо чисельності, боєздатності та ідеологічної переконаності червоних партизан набрана ще за радянських часів окремими науковцями, зберігається і досі.

Як приклади, розглянуто діяльність двох груп т. зв. "червоних партизан", які діяли на Уманщині під керівництвом командирів Кузьми Гриба і Андрія Романцака. Обидві групи виникли у 1941 р. і не були підпорядковані ні ПУНу, ні штабам радянських партизан. Ці групи до осені 1943р. самотужки вели боротьбу з німецькими окупантами. Лише у грудні 1943 р. під тиском обставин, пов'язаних з появою радянських десантників, і загрозою повернення після відступу німців більшовицької влади загін К. Гриба визнав підпорядкування радянській владі. Група А. Романцака, втративши у 1942 р. лідера групи [розстріляний німцями], теж була вимушена підпорядкуватись десантованим представникам радянської влади. Такий стан речей свідчить про те, що діяльність партизанських формувань національно-патріотичного спрямування потребує уважнішого дослідження і внесення змін щодо поділу на "своїх" і "чужих" та змін у трактування ідеологічного кредо підпільників.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено основні підсумки дисертаційного дослідження. Дисертація присвячена розвитку і діяльності і національно-патріотичного підпілля в одному з регіонів Великої України-Уманщині - в період Другої світової війни. Підкреслено, що у праці над дослідженням використано нові методологічні підходи і, як складову використовуваної методології, сформульовано робочу концепцію, яка базується на теоретичних викладах відомих у світі теоретиків з міжнародних стосунків та соціологів-еволюціоністів.

На підставі архівних документів визначено масштаби участі місцевого населення одного з регіонів Центральної України - Уманщині - у всеукраїнському визвольному національному русі. Діяльність національно-патріотичного підпілля Уманщини показано як складову загальноукраїнського природного процесу, правомірного з точки зору прав людини і моралі.

Сьогодні поставило перед нашою молоддю державою багато невідкладних завдань, у вирішенні яких важливу роль відіграє історична наука. Одним з головних питань, поставлених часом перед незалежною Україною, є проблематика консолідації суспільства. Загальноприйнято вважати, що характерними ознаками політичної зрілості нації є суспільні консолідуючі чинники. Український народ в часі Другої світової війни переконливо довів, що патріотизм і прагнення до побудови своєї держави є головним консолідуючим чинником, спільним для всієї України. Наукове обґрунтування такого твердження на сторінках дисертації доводить, що поділ України на регіони за ознакою здатності до опору окупаційним режимам, під яким би прапором окупанти не були, є вигадкою зацікавлених в анексуванні життєвого простору України держав. Різниця в інтенсивності спротиву окупантам у різних регіонах України була зумовлена наслідками репресій і політикою геноциду міжвоєнного періоду. Винищення українців не торкнулися всіх регіонів України в однаковій мірі, і саме це було причиною різниці в інтенсивності спротиву загарбникам.

Наукова констатація факту існування і функціонування на Уманщині ідеологічно невизначеного антинімецького підпілля змушує нас уважніше і критичніше ставитись до історіографічної спадщини, яка перейшла до нас з

часів панування в Україні більшовицького режиму. У пропонованій дисертації проблему характеру діяльності ідеологічно - невизначеного підпілля піднято і розпочато її дослідження.

Об'єктивні знання про національно-визвольну боротьбу українців в часі Другої світової війни дають змогу по новому оцінити морально-політичні якості українського народу і зрозуміти сутність впливу на суспільно-політичну поведінку широких верств населення України масових репресій і політики геноциду, яка була застосована Росією на початку 30-х років.

Зі змісту пропонованого дисертаційного дослідження випливає, що різниця між регіонами України у здатності до організованого спротиву окупантам була не в ступені лояльності чи не лояльності до держав - агресорів, а у наслідках винищення українського населення репресіями за ознакою наявності ознак національної самосвідомості.

Керуючись висновками з результатів даного дослідження та значною кількістю виниклих у процесі роботи невирішених наукових проблем, автор дисертаційного дослідження вважає доцільним використати право висунення **рекомендацій**, прийняття і позитивне вирішення яких, на думку автора дисертації, сприятиме процесу комплексних досліджень національно визвольного руху у період боротьби за незалежну Україну у 1940 - 50 -х роках і матиме загальнодержавне значення.

Формулювання рекомендацій викладаємо у 3-х пунктах

1. Автор дисертаційного дослідження вважає необхідним започаткувати при НАН України окремий науково - дослідний інститут досліджень національно визвольного руху періоду Другої світової війни.

2. Необхідно започаткувати інституту історії України (ж окрему установу) на зразок нині існуючого закладу такого профілю у Нью-Йорку. Пропонований заклад повинен бути центром збору і систематизації усних розповідей про події національно - визвольної боротьби в Україні.

3. За логікою розвитку української історичної науки давно назріла потреба започаткувати державну програму під назвою "Мартиролог учасників визвольного руху періоду Другої світової війни". До практичного виконання такої програми повинна бути залучена, передусім, студіююча молодь історичних факультетів українських ВУЗів.

Додатки: У додатках запропонованого дослідження подано тексти обвинувальних висновків трьох звинувальних справ (А, Б, В), які було заведено каральними радянськими спецслужбами на учасників національно-патріотичного підпілля Уманщини.

Основні положення дисертації відображено у нижче перерахованих публікаціях автора:

1. Черномаз Б. Національно-патріотичного підпілля на території Уманщини у 1941-1945 роках: Монографія.-Умань.: Уманське видавничо-поліграфічне підприємство, 2002 - 401 с.;

2. Черномаз Б. Організація Українських Націоналістів (ОУН) в політичних процесах Європи перед початком і на початку Другої світової війни. // Вісник Черкаського університету Серія Історичні науки. Випуск 21. - Черкаси.: 2000. - С. 109-113.;

3. Черномаз Б. Політологічний погляд на Українську історію, війна і еволюція. //Збірник наукових праць Дослідження світової політики. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Випуск 11. - К., 2000. - С. 58-61.;

4. Черномаз Б. Політична культура і знання історії Історіософський

дискурс. //Удосконалення навчально-виховного процесу як засіб розвитку творчої особистості вчителя та учнів. / Матеріали доповідей всеукраїнської науково- практичної конференції, проведеної на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини 26-27 жовтня 2000року.-К.,; Видавництво “Науковий світ”. 2000. -С. 48- 52.;

5. Чорномаз Б. Дисидентство шістдесятих: спадкоємність мети національно- визвольних змагань. // Пам’ять століть Історичний науковий та літературний журнал. Ч. 4. -К., 2001.-С.138- 143.;

6. Чорномаз Б. Державне будівництво на центрально українських теренах у першій половині 40-х років. //Збірник наукових праць Дослідження світової політики./Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Випуск 16.-К., 2001.-С.98-103.;

7. Чорномаз Б. Формування гуманістичного світогляду вчителя і знання історії. //Формування гуманістичного світогляду вчителя / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 27 вересня 2001 р. - К., Видавництво “Науковий світ”. 2001,—С. 51 — 59.;

8. Чорномаз Б. Історіософський аспект сучасних досліджень історії України. //Мова і культура Науковий щорічний журнал. Випуск 4.Том 1.-К, Видавництво “Дім Дмитра Бураго”. 2002. - С. 98 -104.;

9. Чорномаз Б. Діяльність національно -патріотичного підпілля Уманщини у 1941-1945 рр./Українська Повстанська Армія Матеріали “круглого столу” / Українська Всесвітня Координаційна Рада. К. Видавництво “Альтерпрес”. 2002. С. 57-61.;

10. Чорномаз Б. Державотворча діяльність ОУН у 40-х рр. ХХ ст. на теренах Центральної України (на прикладі регіону У манщини). // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Ч. 4.-К., 2003.-С. 107-111.;

11. Чорномаз Б. Національно-визвольні змагання 1940-хрр.наУманщині в контексті утвердження загальнолюдських цінностей. // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. Випуск 50. - Черкаси. 2003., -С. 141-144.

АНОТАЦІЯ

Чорномаз Б.Д. І Іащопали ю-патріотичне годі шщя У манщини у Друї їй світовій війні (військово-політичний аспект). Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22. -військова історія. - Львівський національний університет “Львівська політехніка”, м Львів, 2004.

На основі аналізу нововідкритих документів, які стосуються діяльності ОУН та свідчень безпосередніх учасників подій, у дисертації досліджуються процеси зародження збройної боротьби за незалежність України під час Другої світової війни в одному з регіонів ВеликоїУкраїни-Уманщині. Показано масштаби боротьби місцевого підпілля ОУН та рівень популярності в середовищі місцевого населення ідеї побудови незалежної держави. Прослідковується логіка та мотивація конкретних дій місцевого активу ОУН після відступу іу радянських військ у 1941 р.

Автор прослідковує передумови і процес зародження структур ОУН у регіоні Уманщини і доводить, що прагнення до побудови незалежної держави було спільним і консолідуючим чинником для всього українського народу. У дисертаційному дослідженні застосовано нові методологічні підходи до висвітлення досліджуваних подій, сформульовано концепцію досліджень, що в сукупності являє собою новий системний підхід до дослідження проблеми

національно-визвольної боротьби на території України.

Ключові слова: національно - патріотичне підпілля, похідні групи, національно-визвольні змагання, ОУН, Уманщина, емдебісти, НКД Б - НКВС, енкаведист, прагнення до незалежності, загін УПА "Граніт".

ANOTATION

Chomomaz B. D. National-patriotic underground in Uman area and a military-political aspect of its activities in World War II. A manuscript.

A dissertation for the degree of candidate of historical sciences in speciality 20.02.22. - Polemology. - Lviv national university "Lviv politechnica", Lviv, 2004.

Based on the analysis of newly-discovered documents concerning the activities of OUN and testimony of the participants of the events, the processes of genesis of military struggle for Ukraine's independence during World War II in one of the regions of Great Ukraine - Uman area - are studied in the dissertation. The scope of struggle of local underground of OUN and the level of popularity of the idea to create an independent state among local population were shown. Logics and motivation of particular actions of local activists of OUN after a retreat of Soviet troops in 1941 were traced.

The author studies preconditions and the process of establishing OUN structures in Uman area and proves that a desire to create an independent state was a common and consolidating factor for all Ukrainian people. In dissertation research new methodological approaches to elucidating the events studied were used, a research concept was formulated, all this taken together appears to be a new systematic approach to studying the problem of national-liberation struggle in the territory of Ukraine.

Key words: OUN underground, march groups, national-liberation competitions, Uman area, NKVS-KDB, enkavedyst, an intention for independence, troop UPA "Granit".

АНОТАЦІЯ

Чорномаз БД. Національно-патріотичне підпілля Уманщини в часі Другої світової війни (військово-політичний аспект). Рукопис.

Дисертація на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 20.02.22. - войсковая история. - Львовский национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, 2004.

В диссертации комплексно и глубоко проделан анализ значительного количества новых, открытых автором документов современной научной и депонированной литературы, опрошено ряд непосредственных участников исследуемых событий, использовано мемуары и литературу изданных в послевоенные годы усилиями украинских эмигрантов в Америке и Западной Европе. Учтено историческую литературу советских времен, которая касается деятельности националистического подполья времен Второй мировой войны.

На основании аналитических выводов, сделанных в процессе работы, на страницах диссертации исследуются особенности возникновения и развитие национально-освободительной борьбы местного украинского населения во время Второй мировой войны на Уманщине.

Избранный автором диссертации для исследования регион Уманщины до сих пор относится к наименее изученным относительно участия местного населения в национально-патриотическом движении периода 40-х гг.

В предлагаемом исследовании впервые усовершенствованы методологические подходы к исследованию. Для обоснования необходимости

применения новой методологии автором диссертации сформулирована новая концепция с учетом научных трудов ряда известных социологов-эволюционистов и исследователей международных и междунациональных отношений.

Согласно предлагаемому в данном исследовании методологическим подходам мы убеждаемся, что стремление к независимости и построению собственного независимого государства - это естественная особенность каждого организованного социума и свидетельствует о политической зрелости и полноценности гипотетической или конкретной нации. (В данном случае мы рассматриваем украинский народ).

На страницах исследования значительное внимание обращено на уровень популярности на Уманщине идей строительства независимой Украины во время Второй мировой войны. Доказано существование стремлений местного населения к строительству независимой Украины как во время войны, так и в первые годы после возвращения советской власти. Также исследована степень влияния так называемых «походных групп ОУН» на развитие освободительных процессов в Центральной Украине.

Автором диссертации доказано наличие в регионе Уманщины в начале войны только 2-х типов военизированных антинемецких формирований: а/ формирования националистической ориентации; б/ формирования с неопределенными идеологическими ориентирами. Также дана характеристика деятельности участников подполья обеих типов формирований, исследована эволюция взаимоотношений существующих в то время вооруженных отрядов с разными идеологическими ориентирами. Исследован процесс возникновения и особенности активизации вооруженного подполья просоветской ориентации.

Факт существования во время Второй мировой войны «идеологически неопределенного» подполья и особенности приобретения в последующее время его участниками признаков просоветского автором диссертации исследовано впервые.

Основное внимание диссертационного исследования уделено проблемам функционирования украинского национально - патриотического подполья региона Уманщины. Показано разновекторность направлений деятельности структур ОУН в исследуемом регионе. Определены направления деятельности национально - патриотического подполья Уманщины, они поделены на: а/ антикоммунистическое направление; б/ боевые действия; в/ деятельность в сфере культуры; д/ деятельность в духовно-религиозной сфере.

Значительное внимание автор диссертации уделяет методам борьбы карательных органов советской власти с национально - патриотическим подпольем. На основании архивных документов составлены характеристики руководящего состава городского отдела НКГБ-НКВД. Прослежено судьбы отдельных участников националистического подполья после ликвидации структур ОУН.

В заключение предлагаемого исследования автор дает рекомендации по усовершенствованию изучения проблем борьбы национально - патриотического подполья во время Второй мировой войны и в последующие годы до его полной ликвидации.

Ключевые слова: национально - патриотическое подполье, походные группы, национально-освободительное движение, ОУН Уманщина, энкаведист, НКГБ - НКВД, стремление к независимости, отряд УПА «Гранит».